

УДК 94(470+477)

В.В. Сокирська, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; e-mail: sokirskavv@mail.ru.

V.V. Sokirska, Professor of the department of World History and Law Paulo Tuchyna Uman State Pedagogical University.

В.В. Сокирская, кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и правоведения Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОРДОН: РАДЯНСЬКА СПАДЩИНА СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ

Досліджується питання формування державних кордонів України у 20-х рр. минулого століття, їх легітимізації, що належить до найактуальніших проблем державотворення, в тому числі й сучасного. Підкреслено, що однією з причин, яка протягом усієї історії державного існування людства призводила до війн і конфліктів, була і залишається проблема територій держав і їх кордонів.

Пострадянські національно-державні утворення та їх кордони відтворили адміністративно-територіальну карту СРСР, тому значний інтерес науковців, урядових структур та широкої громадськості до історії становлення міжреспубліканських кордонів є цілком природним. Колишні адміністративні кордони між радянськими республіками стали в нових реаліях міждержавними кордонами. Цей факт визнається усім світовим співтовариством.

Досліджено процес формування сучасного кордону між Російською Федерацією і Україною, вказано на проблеми у цьому процесі, які стали спадщиною від її радянського періоду.

Ключові слова: російсько-український кордон, правове регулювання, незалежні держави, суверенітет, територіальні відносини.

RUSSIAN-UKRAINIAN BORDER: THE SOVIET LEGACY OF CONTEMPORARY ISSUES

The question of the formation of the state borders of Ukraine in the 20's of last century, their legitimize that belongs to the most pressing problems of state, including today. Emphasized that one of the reasons that throughout the history of the state of human existence led to wars and conflicts, was and remains the problem areas of states and their boundaries.

Post-Soviet national state formations and their boundaries reproduced administrative-territorial map of the USSR, so considerable interest of scientists, government officials and the general public in the history of the formation of inter-republican borders are completely natural. The former administrative borders between Soviet republics have become the new realities of the international border. This fact is recognized by the whole international community.

The process of formation of the modern border between the Russian Federation and Ukraine, are the problems in this process, which began its legacy from the Soviet period.

Keywords: Russian-Ukrainian border, regulation, independent of the state, sovereignty, territorial relations.

РОССИЙСКО -УКРАИНСКАЯ ГРАНИЦА: СОВЕТСКОЕ НАСЛЕДИЕ СОВРЕМЕННЫХ ПРОБЛЕМ

Исследуется вопрос формирования государственных границ Украины в 20-х гг. прошлого века, их легитимизация, принадлежащий к самым актуальным проблемам стоительства государства, в том числе и современного. Подчеркнуто, что одной из причин, которая на протяжении всей истории государственного существования человечества приводила к войнам и конфликтам, была и остается проблема территорий государств и их границ. Постсоветские национально-государственные образования и их границы воссоздали административно-территориальную карту СССР, поэтому значительный интерес ученых, правительственных структур и широкой общественности к истории становления

межреспубліканських границь становиться вповне естественним. Бывшие административные границы между советскими республиками стали в новых реалиях межгосударственными границами. Этот факт признается всем мировым сообществом. Исследован процесс формирования современной границы между Российской Федерацией и Украиной, указано на проблемы в этом процессе, которые стали наследием от ее советского периода.

Ключевые слова: російсько-українська граница, правове регулювання, незалежні держави, суверенітет, територіальні відносини.

У грудні 1991 р. величезна держава під назвою СРСР розпалася із збереженням політичних кордонів, які виникли раніше і нерідко випадково. У незалежній Україні тема кордонів набула політико-правового визначення. Останнім часом у засобах масової інформації, спеціальних фахових виданнях, а особливо в політичних колах як Росії, так і України дедалі частіше піднімається питання про справедливість/несправедливість територіального розмежування між двома сьогодні суверенними державами, навіть лунають заклики до перегляду російсько-українського кордону на користь тієї чи іншої сторони. Слід пам'ятати, що найменше бажання досягти справедливості в цьому питанні може викликати «ефект доміно», від якого навряд чи виграє котрась із сторін і може призвести до непередбачуваних наслідків. Лише ґрунтовне вивчення коріння проблеми може заспокоїти гарячі голови і додати виваженості у діях і риториці політиків і обивателів.

Наша увага до російсько-українського кордону зумовлена тим, що в умовах національної розбудови кордони набувають особливої символічної ролі як один з найважливіших атрибутів державної незалежності.

Однією з найістотніших ознак держави є її територія, межі якої визначають державні кордони. Саме тому питання формування державних кордонів, їх легітимізація належать до найактуальніших проблем державотворення, у тому числі й сучасного українського. Поняття «державний кордон» є однією з визначних категорій у міжнародних стосунках, і як постійний атрибут

державності, завжди буде актуальним для наукового дослідження та обґрунтування.

Основним принципом міжнародного права є принцип непорушності кордонів, який був закріплений у ХХ ст. і наповнений конкретним правовим змістом. Норми міжнародного права регулюють порядок визначення і встановлення державних кордонів, визначають юридичний зміст принципів територіальної цілісності і недоторканості держав, недоторканості і непорушності державних кордонів, підстави і порядок зміни приналежності державних кордонів, правонаступництва державних кордонів, установлюють правовий режим державного кордону, порядок мирного вирішення прикордонних інцидентів і територіальних спорів.

Процеси євроінтеграції поглиблюють міжнародно-правове регулювання відносин з приводу територіальної організації держави. На увагу заслуговують положення міжнародних договорів, якими закріплюються державні кордони або ж механізм реалізації державної політики щодо територіальної організації держави, її регіонального розвитку.

Протягом багатовікової історії свого розвитку український народ мав декілька можливостей створити власну державність, які, нажаль, не були реалізовані. З розпадом Радянського Союзу створилися передумови для створення самостійної Української держави. Однією з найгостріших проблем стала проблема прикордонно-територіального розмежування.

Пострадянські національно-державні утворення та їх кордони відтворили адміністративно-територіальну карту СРСР, тому значний інтерес науковців, урядових структур та широкої громадськості до історії становлення міжреспубліканських кордонів є цілком природним. Колишні адміністративні кордони між радянськими республіками стали в нових реаліях міждержавними кордонами. Цей факт визнається усім світовим співтовариством. В багатьох випадках їх «справедливість» було опротестовано як зовнішніми, по відношенню до нових держав, так і внутрішніми силами. Ця обставина стала однією із головних причин гострих міжетнічних та міждержавних конфліктів, що розгорілися на пострадянському просторі.

В силу різних причин і збігу обставин такі сценарії обійшли стороною незалежну Українську державу. Україна щасливо зберегла радянський спадок територій і кордонів у незайманому вигляді. В українському випадку немає підстав говорити про націоналізм, що витворив свій націєпроект в існуючих нині кордонах. Нинішні кордони держави Україна стали продуктом діяльності зовнішньополітичної потуги імперського типу. Українські культурні кордони за цих обставин пережили досить інтенсивне «вирівнювання» на кордоні, який при цьому був і зовнішнім кордоном радянської держави [8,с.173].

Формування сучасної Української держави почалося з прийняття двох важливих політичних документів – Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р та Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р.

19 листопада 1990 р. був підписаний, а з 14 червня 1991 р. набрав чинності ратифікований Верховними Радами обох республік, Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою, у п. 6 якого була зафіксована непорушність існуючих між ними кордонів [5,с.27]. Наступним кроком на шляху правового врегулювання новосформованих суспільних відносин в галузі територіальної організації держави стало прийняття Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. Статтею п'ятою цього Закону було визначено, що державний кордон Союзу РСР, що відмежовує територію України від інших держав, та кордон між Українською РСР і Білоруською РСР, РСФСР, республікою Молдова за станом на 16 липня 1990 р. є державним кордоном України [3,с.617].

Основним законодавчим актом, який врегульовує питання, пов'язані з встановленням, функціонуванням державного кордону, є Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. В його преамбулі зазначено: «Державний кордон України недоторканий. Будь-які порушення його рішуче припиняються». Державні кордони «є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, суверенітету та єдності України». Закон

визначає поняття, порядок установлення і позначення державного кордону, зміст режимних правил, що діють у прикордонному просторі України, закладає правові основи охорони кордону, встановлює відповідальність за порушення законодавства про державний кордон України [2,с.5].

Основи правового регулювання статусу державного кордону України закріплені в Конституції України. Відповідно до її ст. 2, ч. 3, територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Таким чином, Основний Закон є найважливішим політико-правовим підґрунтям зовнішньополітичної діяльності держави з метою забезпечення її національних інтересів.

Постановою Верховної Ради України від 17 вересня 1992 р. Україна приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. Хоча цей крок і не передбачав конкретного механізму для реалізації основних положень вищезгаданого закону, але Україна зробила рішучий і важливий крок у державотворенні – Україна стала правонаступницею Радянського Союзу на рівні з іншими новоутвореними незалежними державами колишнього СРСР.

Питання подальшого правового регулювання відносин з приводу території набули чіткої двозначності. Відносно чітка визначеність пострадянських державних кордонів СРСР з Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією та невпорядкованість адміністративно-територіальних меж колишніми радянськими республіками (Молдавією, Білорусією, Росією) [6,с.135].

Для Європейського Співтовариства збереження лінії державного кордону колишнього СРСР з Польщею, Угорщиною, Румунією та Словаччиною мало особливе значення, оскільки він встановлений ще задовго до розпаду СРСР. Відповідно до положень Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. держави-учасниці підтвердили територіальну цілісність та непорушність державних кордонів усіх держав в Європі та зобов'язалися утримуватися від будь-яких посягань на ці кордони [4]. Це, в свою чергу, привело до впровадження положення про те, що кордони держав-учасниць

наради можуть змінюватися лише відповідно до норм міжнародного права мирним шляхом та на підставі договорів.

Стосовно територіальних відносин на рівні пострадянських республік, то між ними було підписано «Декларацію про дотримання суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав» від 15 квітня 1994 р. Керуючись загальновизнаними нормами міжнародного права, цілями і принципами Статуту ООН, Народи з безпеки і співробітництва в Європі, а також основоположними документами СНД, Глави держав-учасниць СНД підтвердили територіальну цілісність, непорушність кордонів своїх держав, відмову від територіальних придбань і будь-яких дій, спрямованих на розчленування чужої території.

Основи державної політики України щодо забезпечення її національних інтересів, зокрема і в питаннях, що стосуються державного кордону, закладені Концепцією національної безпеки України від 18 липня 1995 р. [7,с.85] та Воєнною доктриною України від 15 червня 2012 р. [9].

Таким чином, Закон України «Про державний кордон України», інші законодавчі та підзаконні акти, дали змогу розпочати договірно-правове регулювання державного кордону. Та, на жаль, повноцінно встановити державний кордон між Україною і Росією не вдалося і до сьогодні. Найбільша проблема виникає у процесі делімітації та демаркації цієї ділянки кордону.

Складність переговорного процесу з делімітації та демаркації державного кордону колишніх радянських республік полягає в тому, що «норми», записані в конституціях СРСР 1924, 1936 і 1977 рр. у частині встановлення кордонів республік вищими органами влади СРСР, як правило, не витримувалися, тому відображення кордонів на нових топографічних картах не завжди відповідало дійсності. Рішення вищих органів влади щодо розмежування територій республік мали, як правило коротку описову частину, а картографічні матеріали як обов'язків додаток найчастіше взагалі були поза увагою союзної влади [8,с. 177].

Але кордони державної території не завжди мали вигляд чітких ліній, якими вони є сьогодні, не завжди положення таких ліній було точно визначене.

Під впливом обставин, що супроводжують проголошену російським політичним істеблішментом програму розбудови «Великої Росії», у масовій свідомості росіян ставлення до України і українців еволюціонує від незрозуміння й образи до зловтіхи і зверхності. Певною мірою це визначає й настрої російської політичної еліти, отже, створює сприятливий фон для виникнення реваншистсько-агресивних концептуальних підходів стосовно України.

Один з поглядів на Україну полягає у тому, що вона є штучним, слабким, аморфним утворенням, приреченим на перманентну кризу та безплідну руйнівну внутрішню боротьбу. Така Україна, мовляв, не має перспектив як незалежна держава і рано чи пізно чи розпадеться, чи буде змушена відмовитись від самостійної стратегії, піти на глибоку економічну та військово-політичну реінтеграцію з Росією. Виходячи з цього, варто тільки зачекати й не створювати зайвих міжнародно-правових перешкод реалізації такого варіанта у майбутньому.

Інша концепція базується на тому, що Україна має право на незалежне існування, але її кордони й статус взагалі мають бути «уточнені». Поширеною, зокрема серед фахівців-міжнародників, є думка, згідно з якою Україна скористалась наслідками історичних зусиль Російської імперії, зовнішньополітичними успіхами СРСР і, таким чином, отримала «занадто багато» у процесі унезалежнення та перетворення умовних республіканських кордонів на державні. Відомі намагання ув'язки питання про визнання кордонів України лише за умов і на термін її участі в СНД і, таким чином, – збереження особливого режиму російсько-українських міждержавних стосунків.

На сьогодні російсько-український кордон є найдовшим у Європі і становить третину загальної протяжності українського кордону. Суходолом Україна межує з сімома країнами, з яких на російсько-український кордон припадає близько 2300 км. Сучасний державний кордон Російської Федерації і України є підсумком тривалого процесу його визначення у ХХ столітті. На цей процес впливали найрізноманітніші об'єктивні та суб'єктивні чинники. Головним став фактор заселеності тих чи інших площ суходолу українцями. Насамперед ідеться про українську етнічну територію, тобто про корінні етнічні землі, де утворилася

українська народність, та про безпосередньо прилеглі до них колонізовані землі, де українці становлять більшість. Далі це адміністративно-територіальний поділ цих держав. І насамкінець – економічний, географічний та ідеологічний чинники.

Докорінні зміни, які відбулися в геополітичному просторі Центрально-Східної Європи в кінці ХХ століття, зокрема на території колишнього Радянського Союзу, зумовили необхідність наукового переосмислення історичного процесу. Особливо це стосується дослідження проблеми російсько-українських взаємин у 20-х рр. ХХ ст., яка ще не знайшла належного висвітлення.

До проблем і протиріч, які були закладені у формуванні російсько-українського кордону у цей період, стала проблема визначення приналежності не тільки території, а й об'єктів господарювання. Багато населених пунктів, шляхів, промислових, сільськогосподарських та інших об'єктів у прикордонних районах за радянських часів були збудовані без належного погодження з відповідними державними органами. Тому сьогодні вони опинилися по обидва боки від лінії кордону. Досвід проведення делімітаційних та демаркаційних робіт на початковому етапі показав, що вирішити ці питання за короткий час можна тільки при наявності достатньої політичної волі в договірних сторін.

Кордони колишніх радянських республік мало відповідають внутрішнім культурним кордонам величезної території. Втім, ця невідповідність досить часто пояснювалася адміністративно-волонтаристською природою встановлення кордонів. Республіканські еліти були передусім провідниками лінії на загально радянську гомогенність, ніж захисниками унікальності культур народів своїх республік.

Постання на теренах колишнього СРСР низки незалежних держав стало закономірним етапом історичного розвитку національно-державних утворень, що входили до його складу. Закономірним є також те, що в процесі творення незалежних держав помітно зростає інтерес до проблем, пов'язаних з формуванням територій, які вони посідають. Роки існування незалежних держав на пострадянському просторі засвідчили, що за наявності доброї волі та визнання життєво важливих інтересів партнерів досягти взаєморозуміння у розв'язанні спірних питань, якими

складними б вони не були, не становить проблем. До таких проблем належить і питання врегулювання кордонів між країнами-учасницями СНД.

Претензії наших сусідів на територію України, що з'являються після проголошення нашої держави незалежною, змушують повертатися до історії формування нинішніх кордонів України, а також вказати на етнічні українські землі, що залишилися в користуванні сусідів.

Встановлення і чітке визначення лінії державного кордону є одним із пріоритетних завдань державотворення, одним із визначальних елементів становлення української державності, ознакою правосуб'єктності нашої держави на міжнародній арені: це виключно важливе та складне своєю комплексністю питання завжди знаходилося в центрі зовнішньої політики України за всі роки її незалежності, особливо в питання російсько-українських відносин. Статус кордону з Росією для української держави тісно пов'язаний з її легітимністю.

Україна ще на початку свого становлення, як суверенної держави, проголосила курс на європейську інтеграцію, що є стратегічною метою зовнішньої політики України. Визначивши одним з головних геополітичних пріоритетів відродження європейської ідентичності, Україна послідовно реалізує курс на інтеграцію в європейські структури. Інтеграція України в міжнародні структури в глобальному вимірі має своєю стратегічною метою створення найбільш сприятливих умов для ефективної, виходячи з її національних інтересів, участі країни у процесах глобалізації, і органічного входження України у систему глобального політичного, економічного та правового регулювання.

Проголошений Україною курс на інтеграцію до ЄС має бути підкріплений діями відносно створення належних передумов цієї інтеграції. Саме процес налагодження тісних інтеграційних відносин України з ЄС передбачає встановлення дієвого кордону України з республіками бувшого Радянського Союзу.

У зв'язку із новітнім розширенням Євросоюзу, Україна з 2004 року вже безпосередньо межує з ЄС, що не тільки принципово змінило систему взаємовідносин, але визначає і низку новітніх проблем на старому – новому як

західному, так і східному прикордонні України. Інтеграція до ЄС, як і підтримання добросусідських відносин з РФ, – вектори зовнішньої політики України. Однак наближення кордонів одного та неврегульованість територіальних суперечностей з іншим негативно впливають на реалізацію обраного курсу.

Питання соборності українських земель набуло особливої актуальності у ХХ столітті, переживаючи періоди спадів і підйомів. В останні роки, в умовах незалежної України, цей феномен набув нової гостроти і нового звучання. Ідея соборності українських земель пов'язується з консолідаційними етнонаціональними процесами в рамках однієї держави.

Соборність не є явищем лише суто українським. Це загальна, органічна ознака будь-якої нації, – неодмінна умова її розвитку й процвітання. Вона означає об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території. Це один з найзаповітніших ідеалів народів світу. По-друге, соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни. Єдність усіх її громадян, незалежно від їхньої національності. Водночас, соборність не віддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави [1,с.6].

Трапилося так, що за межами сучасної території нашої держави опинилися чималі терени зі споконвічними землями розселення українського етносу. Помилки історії виправляти важко. Але ніколи не годиться забувати, що за межами України живуть наші єдинокровні брати, які потребують уваги з боку своєї Батьківщини. Саме через це ми повинні досліджувати в історичній ретроспективі перебіг подій, пов'язаний з формуванням зовнішніх кордонів держави, знати особливості та чинники, що призводять до їх змін, і врешті – не забувати про українців – відтепер закордоння. Все це спонукає до пошуку реальних засобів збереження етнічної пам'яті й культури на теренах українців.

Історично українська національна держава включала в себе ідею соборності, національної боротьби та ідею українського демократичного суспільства як дві

сторони одного суспільного явища. Ідея Української Самостійної Соборної Держави – це ідея національної державності на всій етнографічній території.

Отже, сьогодні об'єктивно існують чинники пом'якшення воєнно-політичної обстановки на кордонах держави, що основні загрози національним інтересам і безпеці України на її кордонах і в прикордонному просторі переходять з воєнної сфери у невоєнну. Але нова, невоєнна, безпека досить потужна, це і нелегальна міграція, і контрабандна діяльність, це і відкрите грабування природних ресурсів України в її виключній (морській) економічній зоні. Зовнішні загрози знаходяться в тісному взаємозв'язку із внутрішніми, перетинаються у прикордонному просторі і створюють загрози прикордонній безпеці країни.

На кордон покладаються важливі завдання охорони території, контролю нелегальної міграції, контрабанди й переміщення злочинних угруповань. Сьогодні визначення чіткої лінії держаного кордону є важливим аспектом внутрішньої та зовнішньої політики кожної країни світу. Саме від вирішення цього питання багато в чому залежатиме рівень розвитку регіонального співробітництва, підтримка миру в світі. Враховуючи це, а також спільне історичне минуле України й Російської Федерації необхідність дослідження цієї проблеми не викликає сумніву. Вона допоможе зрозуміти особливості розвитку сучасних російсько-українських відносин, визначити перспективи подальшого співробітництва.

90-ті роки ХХ ст. стали перехідним етапом до нового європейського устрою. Першим практичним кроком став прийом у НАТО країн Східної Європи. Україна в нових геостратегічних умовах практично залишається єдиною державою Центрально-Східної Європи, яка на сьогодні остаточно не визначилася з вибором свого політичного курсу розвитку. Це пов'язано з великою кількістю внутрішніх і зовнішніх факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Але перебування в стані «політичного маятника» між Заходом і Сходом не додає їй ні зовнішньополітичної стабільності, ні авторитету.

Отже, досі залишається невирішеним питання делімітації і демаркації нових міждержавних кордонів, їхня легітимність часто ставиться під сумнів, а

посилення прикордонного режиму нерідко викликає негативну реакцію в масовій свідомості.

Останнім часом в російсько-українських відносинах виникає багато протиріч, серед яких, зокрема, територіальні претензії та економічний тиск. Корінь цих проблем ховається в історичному минулому. Відсутність чіткого визначення державних меж між Україною і Російською Федерацією породжує час від часу суперечності, а іноді і абсурдні непорозуміння. Останній приклад цьому – суперечності з приводу о. Коса Тузла, що мають як політичний так і економічний характер.

Втішає те, що особливість міжнародно-правового регулювання полягає не лише в тому, що чинні міжнародні договори визначають державні кордони України, правові режими окремих територій, але й закріплюють міжнародно-правові стандарти до розв'язання питань як регіонального, так і місцевого розвитку держави.

Транскордонне співробітництво в сучасному світі набуває розвитку. На пострадянському просторі розвиток транскордонного співробітництва часто розглядається національними елітами як загрозна реінтеграція колишньої «радянської імперії», як виклик процесам національної консолідації, як поступка гегемонії російських інтересів у регіоні. Станом на сьогодні в Україні транскордонне співробітництво пов'язане з проблемою суперечностей між двома різноспрямованими векторами інтеграції – європейським та пострадянським, а також із болючим питанням про можливість і ступінь їх суміщення.

Список використаних джерел

1. Бевз Т.А. «Соборність» і «регіоналізм» у контексті суспільно-політичної думки / Т.А. Бевз // Регіональні проблеми української історії: збірник наукових праць. – Вип. 1. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – С. 5 – 17.
2. Закон України «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 2. – С. 5

3. Закон України «Про правонаступництво України» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №46. – С. 617.

4. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі. ООН / Акт, Міжнародний документ від 01.08.1975 // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

5. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання – Том 1: 1990-1991 рр. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

6. Заяць І. Міжнародно-правове регулювання державного кордону України та статусу деяких її територіальних одиниць // Вісник Львівського університету. Серія юридична, 2011. – Вип. 52. – С. 134 – 144.

7. Постанова Верховної ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. - №10. – С. 85.

8. Сосса Р.І. Картографо-геодезичні роботи для встановлення державного кордону України / Р.І. Сосса, І.М. Заєць, М.О. Трюхан // Державна картографо-геодезична служба України (1991 – 2006 рр.) / За ред. Р.І. Сосси. – К.: НДІГК, 2006. – С. 172 – 190.

9. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.

1. Bevz T.A. «Sobornist» i «regionalizm» u konteksti suspilno-politichnoyi dumki / T.A. Bevz // Reionalni problemi ukrayinskoyi istoriyi: zbirnik naukovih prats. – Vip. 1. – Uman: RVTs «SofIya», 2008. – S. 5 – 17.

2. Zakon Ukrayini «Pro derzhavniy kordon Ukrayini» // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. – 1992. – № 2. – S. 5

3. Zakon Ukrayini «Pro pravonastupnitstvo Ukrayini» // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. – 1991. – №46. – S. 617.

4. Zaklyuchniy akt Naradi z bezpeki ta spivrobotnitstva v Evropi. OON / Akt, Mizhnarodniy dokument vid 01.08.1975 // Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

5. Zibrannya chinnih mizhnarodnih dogovoriv Ukrayini: Ofitsiyne vidannya. – Tom 1: 1990 – 1991 rr. – K.: Vidavnichiy Dim «In Yure», 2001.

6. Zayats I. Mizhnarodno-pravove reguluyuvannya derzhavnogo kordonu Ukrayini ta statusu deyakih yiyi teritorialnih odinits // Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya yuridichna, 2011. – Vip. 52. – S. 134 – 144.

7. Postanova Verhovnoyi radi Ukrayini «Pro Kontseptsiyu (osnovi derzhavnoyi politiki) natsionalnoyi bezpeki Ukrayini // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. – 1997. – №10. – S. 85.

8. Sossa R.I. Kartografo-geodezichni roboti dlya vstanovlennya derzhavnogo kordonu Ukrayini / R.I. Sossa, I.M. Zaets, M.O. Tryuhan // Derzhavna kartografo-geodezichna sluzhba Ukrayini (1991 – 2006 rr.) / Za red. R.I. Sossi. – K.: NDIGK, 2006. – S. 172 – 190.

9. Ukaz Prezidenta Ukrayini «Pro rishennya Radi natsionalnoyi bezpeki i oboroni Ukrayini vid 8 chervnya 2012 roku «Pro novu redaktsiyu Voennoyi doktrini Ukrayini» // Rezhim dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.